

ENSEMBLER I SVERIGE

**Människan, musiken miljön
Från 1600-talskrogen till ABBA**

Det typiska för folklig musik i norra Europa är solisten, den ensamme musikanten – schamanen med sin trumma, ett vallhjon med sin pipa, en bard vid lägerelden med sin lyra. Men människor som kommit till det som nu är Sverige har också genom tiderna gjort musik *tillsammans*, eller som det heter på franska: *ensemble*.

Stenåldersmänniskornas röster fick stöd av rassel och flöjter. Bronsålderns lurar ljud i ceremonier. Ensemble tonade fram böner och besvärjelser. Hur det lät vet vi inte så mycket om. Bara att röster och musikinstrument ljud tillsammans. Det ljudet ansågs så viktigt att ensemblen blev ett bestående inslag i det svenska samhället.

Ensemble, kapell, kår, band, grupp är några av de många namnen på en samling människor som gör musik tillsammans. Det finns många sorters ensemble. Mer eller mindre tillfälliga sammansättningar av röster och instrument uppstår ständigt i olika sammanhang. Ur dessa har vuxit sammansättningar som blivit standard med egna repertoarer av musik-stycken: vokalkvartett, stråkkvartett, mässingssextett etc. De flesta ensemble är solistensemble med bara en sångare eller musiker i varje stämma. Ibland är det flera i varje stämma, men är det många blir ensemblen en kör eller orkester.

Här får ni möta 16 sorters ensemble som funnits i Sverige under de senaste femhundra åren. En del har gamla anor, andra har uppstått nyligen. De har funnits i olika miljöer och samhällsgrupper. Ibland visas en ensemble som typ, ibland gäller det en fast institution som Kungliga Hovkapellet eller en bestämd grupp av musiker som ABBA. Två viktiga förutsättningar för ensemblens verksamhet var musikhandeln och instrumentverkstäderna, som också finns representerade i utställningen.

Bygdemusikanter

Vägkrogen

I denna miljö tänker vi oss några av vägkrogens spelmän på 1600-talet, spelande säckpipa, fiddla och trumma. Vevliran och nyckelharpan var också vanliga allmogeinstrument. Här tog de resande en stunds vila, en bit mat och dryck samtidigt som de undfågnades med musik.

På landsbygden fanns en rad olika slags spelmän, alltifrån stadsmusikanter med sina speciella monopol beträffande musikutövande, till kringvandrande musiker som kallades "bierfilare" eller "bönhasar". Det var heller inte ovanligt att klockare och organister på landsbygden också fungerade som spelmän. Bröllop och barndop var viktiga tillfällen att omrama med musik, på landsbygden likväl som i städerna. Vid dessa högtider gällde först och främst stadsmusikanternas privilegier, det vill säga deras ensamrätt att framträda med musik. Om någon annan spelman blev tillfrågad måste han först fråga stadsmusikanten om han fick ta denna spelning. Vid mindre högtidliga tillfällen som slättergillen behövdes inte detta, eftersom allmogen då ansåg sig kunna anlita vem de ville. Det material som finns bevarat beträffande musik på

krogar och i gatulivet hänger nästan alltid samman med enstaka händelser som fått ett rättsligt efterspel. I ett rättsprotokoll står till exempel att läsa om trumpetaren Jacob Olsson som 1640 fick sin ”trumeta” sönderslagen av en student vid ett slagsmål.

En gammal sed var att betala musiker för att spela för sig på krogen eller när man spatserade på gator och torg. En annan tradition var att hålla serenader. Det berättas i ett rättsprotokoll att tre välbeställda studenter efter en fest begav sig iväg till en gård för att ”ahnställa een music deer”. De spelade också något, men serenaden slutade med bråk och krossade fönsterrutor.

Att grassera – att nattetid bullrande dra omkring på gatorna, bulta på portar och slå på fönsterluckorna – var ett omtyckt studentnöje. Det hörde till att man spökade ut sig, svärtade ansiktena och spelade på instrument. När tillfälle gavs slogs man med mötande grupper och med vakter.

Stadsmusikanter

Organisten

Här visas det ”Böhmiska positivet”, som byggdes på 1600-talet av en orgelbyggare, verksam i Schlesien. Vi vet inte så mycket om i vilken miljö just detta orgelpositiv har spelats. Det kan ha fungerat såväl i världsliga som i kyrkliga sammanhang. Vi tänker oss emellertid en liten kyrka, i en mindre församling. Organisten har just spelat ett preludium före psalmsången, som leds av kören eller försångaren. Det var nämligen inte vanligt att orgeln ackompanjerade koralsången.

Under 1600-talet växte städerna – både i storlek och i antal. Musiken var viktig för att visa stadens välstånd och för många städer blev en ny orgel ett synligt bevis på detta. Orglar var emellertid dyrbara och därmed sällsynta och fanns bara i de större kyrkorna, till exempel i Tyska

kyrkan och Storkyrkan i Stockholm. Den stora orgelbyggarvågen kom först under 1800-talets andra hälft.

Under 1600- och 1700-talen blomstrade det så kallade stadsmusikantväsendet. Stadsmusikanten var anställd av stadens myndigheter och innehade musikantprivilegium, vilket innebar monopol på viss musikutövning i staden och ibland i den omgivande landsbygden.

Stadsmusikanten förväntades kunna spela olika typer av instrument, såväl blås- som stråkinstrument. I stora delar av Sverige, utom i Skånelandskapen, var det i regel stadens organist som hade hand om stadsmusikantens uppgifter. Organisten hade vanligen monopol på att medverka vid fester och samkväm i församlingen och ofta fick han större inkomst av de privata spelningarna än av kyrkotjänsten. I Skånelandskapen fanns det förordnade stadsmusikanter som en egen yrkeskategori och det fanns ofta en rivalitet mellan stadsmusikanten och stadsorganisten när det gällde de privata engagemangen. Det var stadsmusikanten som hade gästbudsprivilegiet och det var han som avgjorde om organisten fick delta i ensemblen.

Det odemokratiska i musikprivilegiet blev så småningom helt uppenbart och stadsmusikantväsendet försvann successivt under 1800-talet.

Verkstad

Bleckblåsinstrument

Tillverkningen av blåsinstrument var vid 1800-talets början inte särskilt stor och utfördes främst av mässingslagare vid bruken och i städerna. År 1818 öppnade Johan Wahl en fabrik för träblåsinstrument. Två av hans gesäller – Olof Ahlberg och Lars Ohlsson – grundade 1850 en verkstad i Stockholm och fick tio år senare överta Wahls monopol på svensk bleckblåstillverkning. Mot slutet av 1800-talet ökade behovet av bleckblåsinstrument, eftersom det då bildades många civila blåskåarer

förutom de militära. Tillverkarna blev fler och nya produktionsmetoder i Europa gjorde att massproducerade instrument importerades till Sverige.

De flesta av de föremål som finns utställda här tillhörde Ahlberg & Ohlssons fabrik. Innan denna revs på 1960-talet räddades föremål och handlingar och de förvaras nu på Musikmuseet. Materialet innehåller bland annat anteckningsböcker med mått och detaljskisser på instrument samt prislistor, verktyg, och delar av instrument i halvfabrikat.

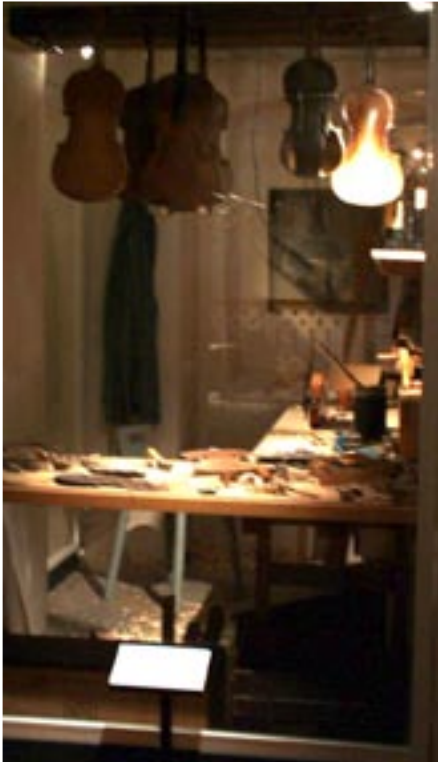

Var och en i verkstaden hade sin specialitet och svarade för sin detalj. I stora drag gick tillverkningen i verkstaden till på följande sätt. Mässingsplåten klipptes i passande stycken efter särskilda mallar. Det var viktigt att använda prima kvalitet på plåten, eftersom dess konsistens och kvalitet spelar en mycket stor roll för ljudet i instrumentet. De utklippta styckena löddes sedan ihop och formades. *Klockstycket* (mynningsdelen) sattes på en klockstycksmodell och hamrades tills det fick sin rätta form. Sedan bearbetades det på olika sätt, så att ytan skulle bli jämn och fin.

Man satte sedan på *kransen* (skoningen runt mynningen) som ofta gjordes i nysilver. Det krävdes två man för att sätta på kransen, som bockades över kanten på klockstycket för att sitta fast.

Anstossen (den första böjda delen närmast klockstycket) tillverkades på samma sätt som klockstycket, men dessutom skulle den bockas. Detta gjordes i lödverkstaden där man också drog rör och byglar. Där stod även maskinen med vilken man pressade ventiler. Munstycket göts först och svarvades med stor noggrannhet, eftersom kanten

måste vara absolut jämn så att munnen inte skadades när man sedan spelade på instrumentet. Så vidtog monteringen. Den försiggick i stora verkstaden och kontrollerades av mästern själv. Stämningen av instrumentet var en viktig fas. Den gjordes genom att anstossens längd justerades innan den definitivt sattes fast. Slutligen signerades instrumentet av en guldsmed.

Violin

I fiolverkstaden är det lugnt. Inget hamrande, inga maskiner, bara en man som arbetar tyst vid sin bänk, såsom man skulle ha gjort också för trehundra år sedan. Denna miljö visar en amatörverkstad. Dess verktyg och övriga föremål kommer också från en sådan. Gamla instrument, speciellt sådana som behövde repareras, var ofta den enda förebild dessa fiolmakare hade för att åskådliggöra vad de kunde läsa sig till i böcker om fioltillverkning – ofta på främmande språk.

Att gå till en fiolbyggare för att få se ett instruments tillblivelse från början till slut vore svårt, eftersom hela processen tar lång tid. Den till synes enkla fiolen består av cirka 70 delar, tillskurna och sammanfogade i ett komplicerat mönster.

På 1500-talet, när violinen först utvecklades i norra Italien, fanns det ingen repertoar som kunde visa hur användbart instrumentet kunde vara. Med Monteverdis kompositioner blev violinen snabbt erkänd inom hovorkestrarna. De italienska instrumentmakarnas violiner blev mycket efterfrågade överallt i Europa och en livlig exporthandel tog vid. De utländska hoven, som importerade dessa instrument, var beroende av inhemska lutbyggare för att få service och reparationer utförda, men det dröjde inte länge förrän dessa tillverkare kunde erbjuda egentillverkade violiner till ett bra pris. I en lite större skala utvecklades snart tillverkningscentra i handelsstäderna längs de större handelsvägarna från Italien. 1600-talets tillverkare från Innsbruck, Tyrolen och Lyon vittnar

om detta. Violinen fortsatte att sprida sig genom Europa och vid 1600-talets slut var den väl etablerad även vid de norra hoven.

De mest berömda violinerna byggdes i Cremona i Italien vid slutet av 1600-talet och under första hälften av 1700-talet. Vid denna tid var violinbyggandet huvudsakligen en familjetradition där sonen följde i faderns fotspår. En av de första berömda tillverkarna på 1500-talet var *Andrea Amati*, grundaren av den så kallade Cremona-skolan. När verkstaden slutligen stängde vid Nicola Amatis död 1684, var det hans lärningar – bland annat *Antonio Stradivari* och *Giuseppe Guarneri*, som fulländade konsten. Dagens violinproduktion baseras på deras arbete.

Bland svenska fiolmakare under de senaste tre århundradena kan vi finna både amatörer och professionella, spridda över hela landet. De professionella byggarna arbetade ofta i storstäderna eftersom det var där de stora orkestrarna fanns. De flesta fiolerna byggdes dock av amatörer, som levde i små och avses belägna orter. Dessa instrument höll ofta förhållandevis mycket hög kvalitet. Under 1900-talet har det svenska fiolmakeriet bibehållit sin popularitet och har flera tusen utövare. De organiserar sig, sprider information, tävlar, ger kurser och skriver böcker.

Consort

Gambor

I denna miljö visar vi en ensemble av gambainstrument från 1600-talet. Vi tänker oss en konsert för den närmaste bekantskapskretsen, kanske på Läckö slott hos rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie.

Att omge sig med musik var under stormaktstiden en statussymbol och ett självklart inslag i det sociala livet. En musikalisk inramning vid till exempel bröllop och barndop var i stort sett obligatorisk och ju högre ställning man hade i samhället desto fler musiker fick man anlita.

Det fanns särskilda påbud som reglerade gästbudet: hur man fick vara klädd, hur många gäster som fick bjudas, hur många musiker och vilken sorts musiker som fick anlitas. För adelsståndet fanns emellertid inga begränsningar.

Consort är ett engelskt uttryck för *ensemble* (av latinets ”consors” som betyder gemensam). Uttrycket användes under 1500- och 1600-talen om en instrumentalkammarensemble med mellan fyra och sex instrument, och om kompositioner skrivna för en sådan ensemble. Om instrumenten tillhörde samma familj kallades det ”whole consort”, till exempel ”consort of viols” (gambor). En ensemble bestående av instrument ur olika familjer kallades ”broken consort”. Populära melodier utgavs i variationssatser för olika typer av instrumentbesättningar. Det gavs ut särskilda samlingar med så kallade ”consort lessons” av bland andra Thomas Morley.

Vid en underhållning i England hos drottning Elisabeth år 1591 berättas följande: ”Efter detta tal dansade fedrottningen och hennes jungfrur kring blomsterkransen och sjöng en sextämmig sång till musik av en utmärkt ensemble (consort) bestående av luta, bandora, basgamba, cister, violin och flöjt.

Blockflöjter

I glasskåpet på väggen visas en hel blockflöjtsensemble av märket Dolmetsch. De är nytillverkade, handgjorda kopior av barocktyp: sopranino, sopran, alt, tenor och bas. Denna ensembleryp är vanlig än idag. Tack vare Arnold Dolmetsch fick nytillverkningen av blockflöjter i England ett verkligt uppsving i början av vårt århundrade.

Spelmän

Nyckelharpor

Den folkliga musikkulturen vill vi åskådliggöra med hjälp av två nyckelharpor. Här ser vi två kontrabasharpor från 1700-talet. Nyckelharpan är ett stråkinstrument, vars strängar förkor-

tas av stift (*löv*) placerade på tangenter (*nycklar, knavrar*). Kontrabasharpan har två melodisträngar. Mellan dessa ligger en eller två bordunsträngar. Harpan har vanligen nio till elva resonanssträngar. Nyckelharpan var känd redan på medeltiden. På kyrkliga kalkmålningar, framför allt från Uppland, ser man den som ett instrument trakterat av änglar. Från 1600-talet omnämns den som ett allmogeinstrument. Nyckelharpan levde kvar in på 1700-talet i olika delar av Sverige. Under 1800-talet spelade man nyckelharpa nästan enbart i norra Uppland.

Från 1700-talet och fram till 1900-talets första decennier användes nyckelharpan vid de olika fester som årligen återkom och som ofta var knutna till växlingar i bondens arbetsår, såsom sådd, skörd och boskapens utgång. Liksom vid livets högtider fanns musiken med vid dessa årets fester i form av taffel-, dans- och processionsmusik. Under 1600- och 1700-talen förbjöd myndigheterna nyckelharpspel i kyrkan. I en församling utanför Uppsala uppmanades församlingen att använda organisten till sina bröllop och vidare sägs att ”Nyckelgigorne skola inthet spåla ini kyrckian, ej heller dansmelodier i processen”. Detta protesterade befolkningen mot och myndigheterna hade svårt att få bukt med de folkliga sederna.

I 1700-talets socken- och landskapsskrivningar finns en del att utläsa om hur man från överhetens sida såg på allmogens musikutövande. Professor G. Vallerius skriver år 1702 på följande sätt: ”Dessutom skiftar människornas uppfattning alltefter uppfostran och långvarig vana. Det kan man tydligt iaktta hos allmogen, vilken, på samma sätt som den skiljer sig från oss i sederna, tycker om helt andra melodier än vi. Därför föredrar åtskilliga av dem sin simpla lyra framför våra violiner, och de påstår, att deras bondmelodier vida överträffar våra melodiers konstfyllda sammansättning, mot vilket dock de mera kunniga bönderna opponerar sig.” På 1970-talet fick nyckelharpslandet en renässans. Studieförbunden började ge kurser i nyckelharpsbygge och låtspel och vi kunde skönja en ny utveckling för detta gamla allmogeinstrument.

Hovkapellet

Vi befinner oss vid mitten av 1700-talet. Hovkapellet spelar upp inför hovet och till och med kung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika spelar med vid kvällens konsert. Vi tar dock ett kliv drygt hundra år tillbaka i tiden och finner följande formuleringar i hovkapellisternas anställningskontrakt. Där sägs att hovkapellisterna skall ”alla gemensamt och för sig, såväl i vokalmusiken som i instrumentalmusiken, flitigt och oförtrutet ställa sig till konungens förfogande såväl i kyrkan som vid hovet, vid måltider och i övrigt på ort och stället – det må vara till sjöss eller till lands, på dagen eller natten. Kapellisterna skall visa sin konst på ett berömvärt sätt enligt den musikaliska kapellkonsten och aldrig vara misslynta. De skall i varje stund rätta sig efter kapellmästarens vilja”. (R.A; Riksregistraturet, 1621).

1620 är ett viktigt år i hovkapellets historia. Då grundades det första egentliga hovkapellet med en permanent ensemble. Gustav II Adolf gick i giftastankar och ville överraska sin blivande gemål med ett kapell av kontinen-

tal standard. 23 musiker anställdes vid Gustav II:s hov – de flesta kom från tyska anställningar. En av dessa, musikern Andreas Düben, skulle komma att betyda mycket för musiklivet i Stockholm. Hovkapellet bestod vid denna tid och ända till Gustav III:s reorganisering under 1700-talet av både instrumentalister och sångare, var och en kontrakterad vid hovet med fast årslön. Dessutom engagerades oavlönade så kallade expektanter, musiker som hoppades på en framtida anställning. Vid sidan av hovkapellet utvecklade högadeln, med familjerna de la Gardie, Wrangel och Brahe i spetsen, ett omfattande hovliv med egna musiker.

Hovkapellets historia och funktioner kan utan avbrott följas alltsedan år 1620. Förutsättningarna för att hålla ett hovkapell har emellertid under historiens gång varierat kraftigt beroende på den regerande furstens ambitioner och musikintresse och på landets politiska och ekonomiska förhållanden.

År 1727 blev Johan Helmich Roman, ofta kallad ”den svenska musikens fader”, hovkapellmästare. År 1731 öppnade han hovkapellets konserter för allmänheten i Riddarhuset. Det var de första offentliga konserterna i Sverige. Furstbiskop Adolf Fredrik av Lybeck valdes till tronföljare 1743 och året därpå vigdes han med Lovisa Ulrika av Preussen. Bröllopet firades på Drottningholm till toner av Romans stora orkestersvit *Drottningholmsmusiken*. Drottningen propagerade livligt för opera och teater och lade grunden till den musikaliskt rika utvecklingen under sonen Gustav III:s regeringstid.

Hovets orkester hade tidigare mest tjänstgjort vid hovfester, representation och konserter, men blev under Gustav III:s period en operaorkester. Under loppet av några år utökades ensemblen till närmare femtio musiker. Operaverksamheten medförde en förstärkning på vokalsidan, men samtidigt avskildes solisterna och kören från kapellet och ställdes direkt under teaterns ledning. Efter en senare period av återgång till annan konsertverksamhet blev hovkapellet 1812 åter huvudsakligen en operaorkester och musikerna anställdes efter 1898 av Kungliga Teatern AB. År 1995 bestod hovkapellet av 117 musiker och är därmed Nordens största orkester.

Kammarensemble

Här tar vi oss en titt i Malla Silfverstolpes salong på 1820-talet. En trio med hammarklaver, flöjt och violoncell spelar. I november år 1820 höll Malla Silfverstolpe den första av sina fredagsaftnar i sin salong i Uppsala. Dessa kvällar skulle fortleva under flera decennier. Man roade sig med samtal, musik och uppläsningar. Erik Gustaf Geijer, Adolf Fredrik Lindblad och senare även Carl Jonas Love Almquist var medelpunkter i dessa salonger.

En av de allra vanligaste musikaliska miljöerna under 1800-talet var den aristokratiska och senare den borgerliga salongen. Aristokratin bjöd helt enkelt in artister till herrgårdarna och salongerna. I sällskapslivet blandades folkmusik, hovunderhållningsmusik och konsertmusik. I Margareta Cronstedts salonger på Karlberg i Stockholm stod musiklyssnandet i centrum. Malla Montgomery, sedermera Silfverstolpe, besökte ofta dessa konserter.

”På Carlberg fick Malla ofta höra god musik. En afton fick hon höra Struck spela fortepiano, Crusell klarinett, Hirschfeld valthorn och Müller fiol. Där hörde hon för första gången Mozarts gudomliga B-dursonat för fortepiano och fiol spelas af Grefvinnan Cronstedt och Müller.”

Det dominerande instrumentet i salongerna var hammarklaveret, taffeln och andra pianoinstrument. Man kunde också hitta andra instrument i salongen, till exempel gitarr, cittra, violin och harpa. Pianoinstrumenten segrade dock tack vare att de var så användbara i många olika sammanhang. De lämpade sig väl för dansmusik, var mångsidiga ackompanjemangsinstrument, hade en stor solorepertoar och kunde spelas fyrhändigt. Förlagens utgivning visar att pianostycken och sånger var mycket populära för hemmamusicerandet. Sångrepertoaren växlade från visa till romans och en och annan operaaria, allt efter de utförandes skicklighet och smak.

Sociala förhållanden, vanor och tänkesätt ändrades successivt mot 1800-talets slut. Den borgerliga salongen höll i stort sett ställningarna, men mycket som förut varit privat blev nu alltmer offentligt. Ungdomarna förlade oftare sitt sällskapsliv utanför hemmen och därmed fick hemmabaler, hemmusicerande och hemkonserter inte samma betydelse som tidigare.

Opera

Solister 1850–1950

Här vill vi uppmärksamma vokalmusiken med ett porträttgalleri av ett stort antal sångsolister, verksamma i Sverige under perioden 1850–1950. En del är kända namn, men många är för det stora flertalet av oss säkert ganska okända idag. Sångare som John Forsell, Jenny Lind, Christina Nilsson, Set Svanholm, Arvid Ödmann och inte minst Jussi Björling är välbekanta för många operaälskare, både i Sverige och internationellt. I Sverige har vi dock haft ett stort antal andra mycket skickliga sångare under denna period av vilka vi här har valt ut ytterligare 16 stycken. Världsprimadonnan Birgit Nilsson debuterade vid Kungliga Teatern 1946, men tillhör en yngre generation och utelämnas därför i vårt galleri.

Den äldsta skådeplats där opera presenterades i Sverige var i det gamla kungliga slottet i Stockholm under drottning Kristinas år som regent (1644–54). Under den italienska kapellmästaren Albricis ledning gavs där operaföreställningar omkring mitten av 1600-talet. I långa tider var Stockholm operans enda hemort och den knöts därmed till hovteatrarna. År 1773 gav Gustav III operakonsten en permanent bostad i det gamla Bollhuset, medan man påbörjade bygget av det nya operahuset, som

invigdes september 1782. Mordet på Gustav III 1792 var förödande för operaverksamheten i Sverige. Gustav IV Adolf upplöste ganska snart Stockholmsoperan, som dock 1812 åter öppnades i full omfattning med Mozarts Trollflöjten. Man spelade under denna period operor av Mozart, Rossini och Weber, men i än högre grad kom franska tonsättare eller sångspelskompositörer att färga Stockholmsoperan ända fram till 1870-talet. Verksamheten flyttades 1891 till Svenska teatern på Blasieholmen och rivningen av det gamla huset påbörjades. Nya operahuset invigdes 1898 med namnet Kungliga Teatern. Svenska tonsättare fick under 1800-talet inga större operasuccéer. Många lockades att skriva för Operan, som var Sveriges enda stora musikinstitution, med de främsta sångarna och den bästa orkestern. De flesta kom dock aldrig förbi de första försöken. Vid mitten av 1900-talet fick svensk opera internationell ryktbarhet med operor som "Tranfjädrarna" av Sven-Erik Bäck och "Aniara" av Karl-Birger Blomdahl.

Musikhandel

1810-talet

I denna miljö visar vi en musikhandel på 1810-talet, med noter och instrument. Stockholm fick sin första musikhandel år 1803.

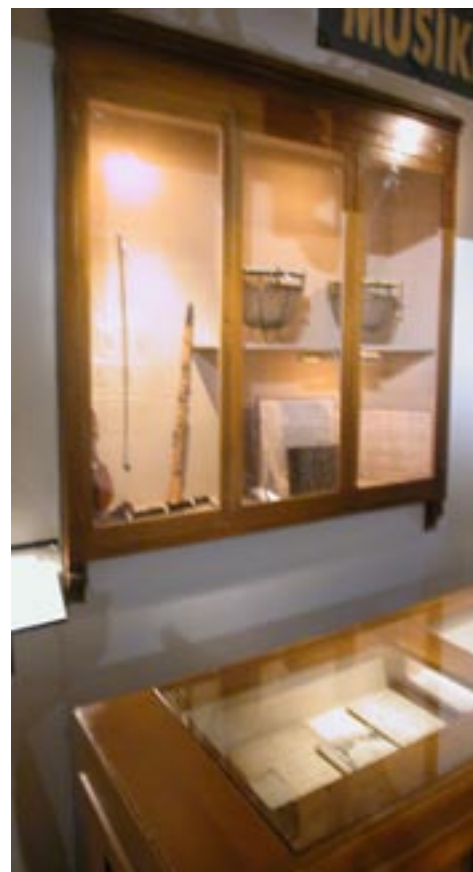
På 1700-talet köpte man instrument av instrumentmakaren, som sålde egentillverkade instrument, men också andras. Han kunde också sälja noter och notpapper. Man kunde även finna dessa varor hos bokhandlaren, hos en manufakturist eller annan affärsman.

Musikintresset växte sig allt starkare från 1700-talets mitt, speciellt i studentkretsar inom den akademiska världen. I dagspressen publicerades åtskilliga artiklar om musik, till och med regelrätta recensioner efter offentliga konserter. Musikaliska sällskap bildades och det fanns gott om musikskolor för ungdomar.

Behovet av noter och instrument blev allt större och så fick Stockholm sin första musikhandel 1803. Initiativtagare och grundare till "Musikaliska Magazinet" var Pär Aron Borg. Knappt hade Borg kommit igång med sin musikhandel förrän musikern Mannerhjerta fick tillstånd att öppna ett musikaliskt handelsmagasin. I stället för att konkurrera med varandra blev de kompanjoner och kunde därmed utveckla verksamheten.

Från 1840- och fram till 1880-talet fanns det mellan fyra och fem musikhandlare i Stockholm. På landsorten förblev däremot bokhandel och musikhandel under en lång period en och samma sak. Ortens bokhandlare köpte in sitt behov av musikalier via Stockholm, eller importerade själv. Från början av 1900-talet hade snart sagt varje liten stad i landet en egen musikhandel. Under hela denna period kopierade man också noter flitigt, först för de musikaliska salongerna hos borgerskapet, men senare även för musikkårerna.

"I Musikaliska Magazinet N:o 43 på Drottninggatan finnes, jemte ett anseeligt assortment af goda och nya Musikalier, äfwen en utwald samling HarmonieMusik, bestående af Serenader, Sextetter, Quinttetter etc passande så wäl för stor Orkester som för Amatörer, samt Divertissementer, Marcher, Dansar och arrangerande Operetter, tjenlige för Regements HarmonieMusik."

Stråkkvartett

Här möter vi kammarmusiken i ordenshuset någon gång 1913. Denna kväll framträder *Kjellströmskvartetten* med bland annat Stenhammars fjärde stråkkvartett.

Stråkkvartettens stämmor består av två violiner, viola och violoncell. Förformerna till stråkkvartetten finner man i Italien, Frankrike och i de tyskspråkiga länderna, men man kan säga att Haydn ”skapade” och utvecklade den genuina stråkkvartetten från 1770-talet och framåt.

I Sverige förekom stråkkvartetter vid konserter redan tidigt på 1800-talet, men de hade ingen större publik. Kvartettmusiken odlades i de förnäma och bildade hemmen. 1849 fick man en samlingspunkt i *Mazerska kvartettsällskapet*. Här samlades yrkesmusiker och amatörer kring ett gemensamt kammarmusikaliskt intresse. Offentliga kvartettaftnar började ges i Stockholm 1847 och musiker ur hovkapellet började turnera även ute i landet med kvartettkonserter.

År 1887 bildade den svenske violinisten Tor Aulin den första kontinuerligt verksamma svenska kvartettensemblen – *Aulinska kvartetten*. Med den gjorde han fram till år 1912 riksomfattande turnéer i Sverige, ofta tillsammans med tonsättaren och pianisten Wilhelm Stenhammar. Vid konserterna kunde publiken även få lyssna till berättelser och historier framförda av en skådespelare. Programmen anpassades efter publiken och efter den miljö man spelade i. Denna pedagogiska konsertverksamhet fortsattes av *Kjellströmskvartetten* som grundades 1911 av violinisten och musikpedagogen Sven Kjellström. Han gjorde med den en ansenlig mängd konserter landet runt i önskan att sprida kammarmusiken till Sveriges alla hörn. Bakom denna omfattande turnéverksamhet låg naturligtvis lusten att musicera, men det torde också ha spelat roll att musikerna fick möjlighet att försörja sig på annat sätt än att spela i orkester. Den bärande tanken

med att ge sig ut på långa och tröttande turnéer var ändå att musikerna ville förmedla musiken även till dem som bodde utanför storstaden. Detta var ett förebud till den år 1963 startade Rikskonsertverksamheten.

Mässingssextett

Miljön visar en mässingssextett som den kunde se ut omkring 1910. Vi tänker oss en vacker försommardag med strosande människor i en liten park. I paviljongen spelar mässingssextetten, för dagen i civil mundering, medan publiken avnjuter något läskande.

Mässingssextetten var en mycket vanlig ensembleform under senare delen av 1800-talet. Den bestod av Ess-kornett, B-kornett, althorn i Ess, tenorhorn alternativt tenorbasun samt bastuba. Ess-kornetten var det främsta melodiförande instrumentet. I Tyskland och England var detta emellertid B-kornettens uppgift. Speciellt för Sverige var också att man gärna bytte ut ett av tenorhornen mot en ventilbasun.

Bleckblåsinstrument (trumpetinstrument) spelades huvudsakligen inom arméns musikkårer av militärmusiker, som i många fall drygade ut sina inkomster genom att spela i mindre ensembler och turnera på badorter, hälsobrunnar, parker, restauranger och så vidare. De spelade den tidens populärmusik. Dessa professionella musiker kunde också fungera som instruktörer och ledare för civila blåsmusikkårer, som ofta bestod av amatörmusiker.

Civila blåsmusikkårer av varierande storlek fick stor spridning under 1800-talet, bland annat inom folkrörelserna och på bruksorterna. Eftersom det ofta saknades lokaler

att spela i, fick man spela utomhus, vilket lämpade sig bra med bleckblåsinstrumentens ljudstyrka.

Den musik de civila svenska blåsmusikkårerna spelade var oftast inte specialkomponerad, utan arrangerad. Man spelade den tidens populära melodier, som också kunde spelas i medelklasshemmen i arrangemang för piano. Populära danser – vals, polka, mazurka, hambo och polska avnjöts i den sköna utomhusmiljön. Kortare avsnitt ur operarepertoaren, arrangemang av folkmusik, potpurrier över Bellmansånger samt en och annan marsch kunde också höra till repertoaren.

Dragspelstrio

Det är sommaren 1941 i Folkets park med björkdungar och tombolastånd, ljudet av karuseller och dansmusik. Myggen surrar, sommarklänningen och finkostymen är på och Jularbos dragspelstrio spelar till dans. Affischen berättar om Jularbos dragspelskvartett, men i kväll ställer han upp med sin trio.

Dragspelet och dragspelsmusiken började tränga in i Sverige i mitten av 1800-talet. Bondesamhället gick mot sin upplösning. Med förbättrade kommunikationer kom stadens nöjesliv närmare. Dragspelet var en av de första industriprodukterna inom musikområdet som gjorde sig gällande och som blev tillgängligt för alla. Instrumentet är som en hel liten orkester och har en klar musikalisk funktion: att höras och synas av de dansande. Få instrument har kunnat mäta sig med dragspelet i popularitet, men det fick också utstå massiv kritik från de musklärds håll: ”Folkmusikens största fiende! Om ett hederspris hade varit åt den, som lyckades uppfinna det säkraste medlet, varigenom all folksång och all folkmusik kunde snarast och i grund tillintetgöras, så skulle ingen varit närmare berättigad till detta pris än uppfinnaren av s.k .dragspel och handklaver. (Organisten och folkmusiksam-laren A.G. Rosenberg, 1875).

Dragspelet utvecklades i snabb takt och snart kunde man spela vilken musik som helst utan nämnvärda kompromisser. Under 1900-talets första årtionden öppnades helt nya vägar för den som ville satsa på sitt dragspelande. Bra dragspelare var nämligen eftersökta. Dragspelstävlingar spred sig som en epidemi över hela landet, men för de flesta dragspelare stannade karriären vid engagemang på festplatser och dansbanor i hemtrakten. De mest etablerade, som Carl Jularbo, Ragnar Sundquist med flera, fick utlandsengagemang, gjorde skivinspelningar och turnerade runtom i Sverige.

Fram till 1950-talet stod sig dragspelaren gott i konkurrensen – det var ekonomiskt fördelaktigt med en enda musiker som ensam lät som en hel orkester. Med 1960-talet kom rocken och popen och det blev nästan skamligt att spela dragspel, men mot slutet av detta decennium fick dragspelet en renässans, inte bara i Sverige utan i hela världen. Dragspelsgalor, dragspelsmästerskap, dragspelsklubbar och orkestrar blommade upp igen. Numera har också durspelen tagits till heder i spelmanskretsar.

Jazzgrupp

Det är 1940-tal. På stadshotellets trånga podium står trumpetaren Gösta Törner med en sextett bestående av trumpet, gitarr, saxofon/klarinet, piano, bas och trummor. Detta var en vanlig jazzbandsättning, ibland utvidgad med trombon och banjo (i stället för gitarren), särskilt i den traditionella jazzen från New Orleans i USA.

År 1919 började ordet *jazz* dyka upp i svenska tidningars annonser och notiser om dans och nöjen. Detta år gjorde Ernst Rolf en skivinspelning och ackompanjerades av vad han kallar ”ett svenskt Jass-band”. I första hand möter vi jazzen som dansmusik. AB Radiotjänst bildades 1925 och fick stor betydelse för spridningen av jazzmusiken. Ett annat sätt att ta till sig musiken var att lyssna på gram-

mofon. De förhållandevis små och billiga resegrammofonerna gjorde att fler människor kunde lyssna på skivor.

1930-talet var för Sverige den första verkliga jazzåldern. Att ”gå ut och jazza” var på 1930-talet detsamma som att gå ut och dansa, oavsett om det sedan var foxtrot eller vals man dansade till. Via grammofonskivan

och radion blev musiken mer lättillgänglig för de som bodde långt från storstaden. Utländska jazzskivor och kortvågssändningar från utlandet blev viktiga inspirationskällor för de svenska jazzmusikerna. Musiker som Louis Armstrong, Fats Waller och Duke Ellington gästspelade i Sverige. Det började också ges regelrätta jazzkonserter, inte bara med utländska gästensembler utan även med svenska orkestrar. Skivbolaget Sonora gjorde under åren 1936–38 åtskilliga inspelningar med små svenska studiogrupper. Serien fick namnet Swing Swingers. Till de mest aktiva hörde basisten Thore Jederby, trumpetaren Gösta Törner, gitarristen Folke Eriksberg och pianisten Stig Holm.

Under 1930- och 40-talet var så kallade storband vanliga, vid sidan av de små jazzensemblerna. Storbanden hade fler trumpeter, tromboner och saxofoner indelade i sektioner och en rytmsektion bestående av piano, bas, trummor och ibland gitarr. I de skrivna arrangemangen spelades de olika karaktärerna i brassektionen och saxsektionen ut mot varandra. Man dansade till storbandsjazz bland annat på Nalen i Stockholm. De skickligaste solisterna var lika populära som dagens popidoler.

Under andra världskriget upphörde nästan importen av utländska jazzskivor och jazzlivet i Sverige hänvisades till svenska musiker. Alice Babs blev en symbol för svensk jazz och film under kriget i och med filmen ”Swing it magistern”. På 1950-talet dansade man fortfarande till

jazzmusik. Dessutom framträdde en mer lyssnarinriktad jazzmusik med musiker som Lars Gullin, Bengt Hallberg, Gösta Theselius med flera. På 1960-talet fick jazzen en mer avancerad prägel med musiker som Eje Thelin. Man dansade nu inte längre till den moderna jazzmusiken. Rock-, jazz- och folkmusiker möttes allt oftare under 1970-talet och man finner begrepp som jazzrock och fusionsjazz. Jan Johansson närmade sig folkmusiken med albumet *Musik genom fyra sekler* (1968), som har blivit en klassiker. Idag har jazzen hittat tillbaka till ungdomarna och det växer fram en ny generation skickliga jazzmusiker och sångare, som hämtar inspiration från en mängd olika håll.

Spelmän

Fioler

När spelmannen kom blev det glädje i byn. Då blev det dans och fest. Ingen spelman kunde spela som den som lärt sig av Näcken. Ja, han kunde få människor att skratta, gråta och dansa till musiken, för han hade fått musikens makt av Näcken själv. Det var inte bara av Näcken som man kunde lära sig spela, utan också av bergtrollen – om man höll sig väl med dem.

Fiolen kom till Norden vid mitten av 1600-talet genom utländska musiker som fick arbete vid hoven. Under 1700-talet blev allt fler spelmän intresserade av instrumentet, som kom att ersätta fiddlan. Så småningom blev det också det dominerande folkmusikinstrumentet jämte nyckelharpan.

Hur gick det till då man lärde sig spela fiol? Ofta fanns det kanske någon i familjen som lärde ut grunderna, eller så gav man sig iväg till någon storspelman som lärde ut låtar. För detta kunde man få betala lite eller arbeta

för undervisningen. Det gällde att noga se på hur stor-
spelmanen gjorde. Man började med ett enkelt, bekant
stycke, en liten bit i taget, tills man någorlunda behärska-
de stycket. Så fick folkmusiken nya traditionsbärare som
höll musiken levande.

Med väckelserörelsen under 1800-talet framstod spel-
mannen som en syndare och spelandet skulle få honom
att brinna i eld och svavel efter döden: ”Farfar var spel-
man också. Han spela fiol och klarinett. Och när han
spelade samlades man och dansade på logen. Men han
förlorade sin hustru och blev religiös, och då brände han
opp allt, både klarinett och fiol.” (Norduppland)

Ensemblespel på två eller högst tre spelmän var vanligt och
ur detta spel utvecklades så småningom spelmanslaget.

Efter första världskriget var de stora bondekalasen förbi
och ungdomarna drog till dansbanorna och till folkpar-
kerna för att dansa. Allmogespelmanen behövdes inte
längre på samma sätt.

Grekisk ensemble

Om man någon gång har besökt ett me-
delhavsländ är det lätt att känna igen sig på
denna taverna. Här befinner vi oss emeller-
tid i Sverige, i en liten restaurang ägd av en
grekisk familj. Vi äter och dricker gott och
lyssnar på trion som spelar bouzouki, fiol
och gitarr. En sådan ensemble skulle även
kunna bestå av andra instrument, kanske
en santouri (grekiskt hackbräde), en elbas
eller ett dragspel. Denna typ av musik har
kanske mest blivit känd för den svenska
publiken tack vare tonsättaren Mikis Theodorakis.

Sverige är sedan länge ett mångkulturellt samhälle
präglad av invandringen efter andra världskriget. Då
fick svensk industri ett akut behov av arbetskraft. Den

största rekryteringen skedde från Italien och med italienerna kom också den första mer exotiska invandrarkulturen, med nya spännande maträtter. De första pizzeriorna öppnades. Sverige tog också emot människor som sökte politisk asyl och i slutet av 1960-talet kom många flyktingar hit bland annat från Grekland. Idag har fler än en miljon invånare i Sverige sitt ursprung i något annat land. De har fört med sig sin kultur, sina sedvänjor och sina erfarenheter. Också långt tidigare har vi fått viktiga utländska bidrag till den ekonomiska och kulturella utvecklingen i vårt land: genom den tyska invandringen under medeltiden, genom finnar, skottar och valloner under 1600-talet, och engelsmän, fransmän och judar under 1700- och 1800-talen.

Rockgrupp

1960-talet

En skoldans på 1960-talet, gymnastiksal med den karakteristiska lukten, handväskorna i en hög på scenkanten. Sådan kunde miljön se ut i vilken vår tänkta rockgrupp spelade. En helt ny ungdomskultur dök upp i slutet av 1950-talet: rock'n roll. Man lyssnade på skivinspelningar av den stora stjärnan Bill Haley. Tidningen Bildjournalen arrangerade tävlingar i rockdans och rockmusiken spreds över landet genom folkparks-turnéer med *Rock-Ragge*, *Rock-Boris* och *Little Gerhard*. Tommy Steele- och Elvis Presley-fans diskuterade livligt på skolgårdarna om vilken sångare som egentligen var bäst.

Den första rockvågen blev kortvarig och sedan kom "gitarrgrupperna" i början av 1960-talet efter förebild av bland annat The Shadows. Stockholmsgruppen The Violents och Spotnicks från Göteborg blev stilbildare i Sverige. En kult växte fram kring gitarrer, förstärkare, spelteknik och ekomaskiner. Spotnicks gjorde internationell

karriär med sin rymdimage och turnerade i USA, Japan och Europa. De tog sig in på de engelska topplistorna och var egentligen mer kända utomlands än hemma i Sverige. The Violents blev så småningom kompgrupp till Jerry Williams, som nu kanske mer än någon annan förknippas med den genuina rocken.

En annan utveckling skedde via dansbanden. I folkparkerna ersattes storband och dixielandorkestrar med gitarr- och saxgrupper. Grupper som Sven Ingvars och Moonlighters blev populära. Ur dessa ”ståltrådsband” utvecklades senare den nya svenska popvågen genom att unga gitarrister bildade nya popband. 1963 kom så The Beatles till Karlstad och Stockholm och intresset kom att förskjutas från USA till England. Större musikställen satade nu mer och mer på popbanden och på läroverkens skoldanser vann popen över jazzen. Popen hade kommit för att stanna.

Spelmän

Fiol och sopransax

Efter en period av stiltje, då folkmusiken mest levde bland ett fåtal utövare och i arkivens dokumentation, började ett stort folkmusikintresse ta fart i slutet av 1960-talet, inte bara i Sverige utan i stort sett i hela Europa. Ungdomen upptäckte folkmusiken och slöt upp vid spelmansstämmor. De bildade folkmusikgrupper och många av dem strävade efter att få ett gammalt sound att passa i nya konstellationer, med inspiration från jazz, rock och utomeuropeisk folkmusik. Genom att lyssna på gamla arkivinspelningar lärde man sig den äldre generationens spel- och sångsätt. Man gjorde också egna dokumentationer med sina förebilder bland sångare och spelmän. Folkmusikens sociala funktion betonades och det var viktigt

att musiken skulle fungera till dans med rytmen som en viktig beståndsdel. Ibland hamnade man i polemik med etablerade folkmusikorganisationer som spelmansförbundet och Svenska ungdomsringen, men utnyttjade trots det deras upparbetade kontaktnät vid till exempel spelmansstämmorna.

Intresset för den äldre folkmusikens stilmedel fördes vidare under 1980-talet. Med för svensk folkmusik otraditionella instrument som synt, saxofon, bouzouki och diverse slagverksinstrument trängde nya musiker in på folkmusikarenan. Genom att också ta upp drag från andra etniska musikformer föddes ny musik. Folkmusikfestivaler startades bland annat i Falun och Umeå. Falun Folkmusikfestival etablerades under 1990-talet, med internationella toppartister inom folkmusikens och världsmusikens område.

ABBA

1970-talet

ABBA var under andra hälften av 1970-talet en av världens mest kända musikgrupper. Deras musik slog igenom samtidigt som kassettspelaren spreds i tredje världens länder. För första gången i världshistorien lyssnade alla ungdomar i världen på samma musik och det var ABBA de hörde. De var också en av vårt lands stora exportprodukter under 1970-talet och sålde under perioden cirka 180 miljoner skivor.

Gruppen bildades 1972 och bestod av Björn Ulvæus, gitarr och sång, Benny Andersson, piano och sång, Agnetha Fältskog och Anni-Frid Lyngstad, sång. De trollband en internationell publik med eget material. Benny och Björn började skriva melodier tillsammans 1966 när de spelade med i Hep Stars respektive Hootenanny Singers. Gruppens låtar gick främst tillbaka på 1960-talets schlagerpop med drag från spelmansmusik och folkmusik parat med

1970-talets elektroniska teknik i en mix som blev det speciella ABBA-soundet.

ABBA:s internationella genombrott kom 1974 när de vann Eurovisionsschlagerfestivalen med låten "Waterloo", skriven av Benny och Björn med text av managern Stig Andersson. "Stikkan" Andersson var också direktör för skivbolaget Polar och med detta bolag skapade han ett musikimperium med mångmiljonsäljande skivor. Företaget var bland de tio mest vinstgivande i Sverige. "Waterloo" skulle följas av många hitlåtar, till exempel "Dancing Queen", "Money, money, money", (1976), "Chiquitita" (1979) och "The winner takes it all" (1980).

Gruppen upplöstes 1980 och samma år komponerade Benny och Björn musikalen "Chess" som hade premiär i London 1984 i konsertversion. Som musikal sattes den upp två år senare med Tommy Körberg i en av huvudrollerna. Låtskrivandet har sedan fortsatt med framgång. 1995 skrev de musikalen "Kristina från Duvemåla", som hade premiär på Malmö stadsteater och som sedan spelats för fulla hus i Stockholm och på andra orter.